ISSN2278-5914

Satara Itihas Sanshodhan Mandal, Satara

(Inst. Reg. No. Maharashtra/13482/Satara/2010)

Research Booklet

SANSHODHAN

संशोधन

ISSN 2278-5914

Satara Itihas Sanshodhan Mandal, Satara
(Inst. Reg. No.Maharashtra/13482/satara/2010)
E-mail ID : sisms2010@gmail.com

Research Booklet

SANSHODHAN
संशोधन

*** Chief Editor ***

Dr. Vishvanath Pawar

*** Co-Editorial Board ***

Dr. Vinayakrao Jadhav
Shri. Deepak Jadhav
Shri. Rajendra Deshmukh
Dr. Sukhadeo Shinde
Dr. Ajitkumar Jadhav
Shri. Jaypal Sawant
Dr. Sumit Yadav
Dr. Dattatray Korde

2015

ISSN 2278-5914

Satara Itihas Sanshodhan Mandal, Satara
(Inst. Reg. No.Maharashtra/13482/satara/2010)
E-mail ID : sisms2010@gmail.com

Research Booklet

SANSHODHAN

संशोधन

*** Chief Editor ***

Dr. Vishvanath Pawar

*** Co-Editorial Board ***

Dr. Vinayakrao Jadhav
Shri. Deepak Jadhav
Shri. Rajendra Deshmukh
Dr. Sukhadeo Shinde
Dr. Ajitkumar Jadhav
Shri. Jaypal Sawant
Dr. Sumit Yadav
Dr. Dattatray Korde

2015

ISSN 2278-5914

Fifth Annual Conference and National Conference Chhatrapati Shivaji College Satara

Research Booklet

SANSHODHAN

Publisher :

Prin.Dr. Vijayrao Nalawade

President, Satara Itihas Sanshodhan Mandal, Satara.

Plot No.9, Gurudatt Colony, Sangamnagar, Satara.

Phone - (02162) 247348 Mob.: 9421120602

Editor :

Dr. Vishvanath Pawar

Treasurer, Satara Itihas Sanshodhan Mandal, Satara.

Mob.: 7798122026, 8698909707.

Printer :

Sidhivinayak Enterprises

322, Yadogopal Peth Satara

Mob.: 9420771326

Fifth Annual Conference, First edition : 13 September 2015

Donated Value : Rs.250/-

(All rights reserved under the Satara Itihas Sanshodhan Mandal, satara)

(The views expressed by the authors in 'Sanshodhan' Reaserch Booklet in this issue are there own. The editor and publisher are not responsible for them)

३२. भारतीय स्वातंत्र्य आणि मराठी साहित्य : विशेष संदर्भ लोकमान्य टिळकांचे अग्रलेख ७८
प्राचार्य डॉ.दीपक देशपांडे,
प्रा. डॉ. डी. पी. खराडे

३३. भारतीय समाजवादाचे बदलते संदर्भ ८१
प्राचार्य डॉ.एस.डी.पवार

३४. राजर्षी छत्रपती शाहू यांचे स्त्री शिक्षण विषयक धोरण ८४
डॉ.शर्मिला अशोक साबळे,

३५. राजर्षी शाहू महाराजांची जाती अंतक चळवळ : ऐतिहासिक अभ्यास ८६
प्रा.सरला ब्रम्हदेव चव्हाण

३६. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांचा भारतीय स्त्रियांविषयी दृष्टीकोन ९१
प्रा.डॉ.चंपाताई श्रीरंग बोधले

३७. **Contribution of Parsis for the Development of Panchgani** ९३
Prof. Dhanshri S. Bhadalkar

३८. दक्षिण भारत जैन समाजातील जातिव्यवस्था : एक अभ्यास ९५
प्रा.मनोहर सुभाष निकम

३९. हैद्राबाद मुक्तिसंग्रामातील क्रांतिअग्रणी जी.डी.लाड यांचे योगदान ९७
प्रा.विवेकानंद माने

४०. स्वाभिमानी राजकीय पक्ष निर्मिती आणि कार्य ९९
प्रा.श्रीमती दमयंती नलवडे-जाधव

४१. बी.रघुनाथांच्या साहित्याची ऐतिहासिकता (हैद्राबाद मुक्ती संग्रामांच्या संदर्भात) १०१
प्रा. सौ. गीतांजली भीमराव बोराडे

४२. आदरणीय पी.डी.पाटीलसाहेब यांचे सहकार चळवळीतील योगदान १०५
प्रा.डॉ.सुमित संभाजी यादव

४३. स्वातंत्र्यपूर्व काळातील वाई शहराचा शैक्षणिक विकास १०९
प्रा.डॉ.दत्तात्रय ज्ञानदेव कोरडे

४४. गोवामुक्ती संग्राम आणि दै.प्रभातच्या अग्रलेखातून वा.रा.कोठारींनी मांडलेली वैचारिक भूमिका ११२
डॉ.ऋतुजा खोत

४५. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची स्त्री सुधारणावादी भूमिका ११४
प्रा. मनिषा श्रेणिककुमार पाटील
श्री.सुरज डिगे

४६. **Subordinate Status Of Working Women In Modern India** ११६
Dr.Mrs. Swati R. Sarode

४७. जंजिरा संस्थानातील स्वातंत्र्य चळवळ ११८
प्रा.डॉ.सुभाष ल.म्हात्रे

४८. आंबेडकरी चळवळीत समता सैनिक दलाचे योगदान. १२०
प्रा. दत्तात्रय पांडुरंग खराडे

n Routh Jane & ...

य परामर्श, खंड ०१, अंक १-२, (पुणे - एप्रिल जुलै १९७९), पृ. ९०.
हेत्यसूची (पुणे एप्रिल १९८७), पृ. ३५-३८.
ली देणगी असते, अनतोल फ्रांस, माडगूळकर व्यंकटेश, अध्यक्षीय भाषण
हे की ज्यांनी आपल्या इतिहास लेखनात साहित्याची दखल घेतली आहे. ...
India Vol. II, (New Delhi 1983), Chapter 13, Majumdar R.C. (Ed) The
tish Paramountcy (Indian Renaissance, vol. 10, Part III (Bombay 1981)
ry of India (New Delhi 1983) Part 4, Chapter XXIX
रघुनाथ, गणेश वाचनालय व विश्वस्त समिती, कल्पना मुद्रणालय, प्रस्तावना
ना पृ. ८
वेजयचे साहित्यिक क्षेत्रातील लेख जे काळाच्या पडद्याआड, या त्रिखंडात्मक ग्रंथातून
ळवळी, प्रादेशिक भाषिक पातळीवरील निजामाची धोरणे, समकालीन परिस्थितीचा
ड, निजाम विजय या साप्ताहिकावर आधारित हैदराबाद - मराठवाड्यातील दैनंदिन
प्रदेश, प्रथमावृत्ती, १९९२.
ड १, संपा. काव्यसंग्रह, महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृती मंडळ, कल्पना मुद्रणालय.
दुसरा, साहित्यिक बी. रघुनाथ, कालिंदी प्रकाशन, पुणे, १९९८, पृ. १३-१६
-४३५.
परिषद, आंध्रप्रदेश, इसानिया बाजार, हैदराबाद, २७ ऑगस्ट २०१०, प्रस्तावना.
१९९८, पृ. १७

४२. आदरणीय पी.डी.पाटीलसाहेब यांचे सहकार चळवळीतील योगदान

प्रा.डॉ.मुमित संभाजी यादव
वेणुताई चव्हाण कॉलेज, कराड

प्रस्तावना : आधुनिक महाराष्ट्राचे शिल्पकार मा.यशवंतराव चव्हाण यांनी महाराष्ट्राच्या कृषी व औद्योगिक धोरणाचा पाया १९६० च्या दशकात घातला. राज्यातील जनतेचे जीवन सुखी व समृद्ध करण्यासाठी शेतीपूरक उद्योगांना चालना दिली. डॉ. धनंजयराव गाडगीळ यांसारख्या अर्थतज्ञाच्या मदतीने सहकारी तत्त्वावर महाराष्ट्राच्या ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला उभारणी देण्यास सुरुवात केली. शेतकऱ्यांना सहकाराच्या माध्यमातून आर्थिक बळ दिले. महाराष्ट्राच्या विकासात सहकाराचा बहुमोल वाटा आहे. भारतातील सहकारी चळवळीमध्ये महाराष्ट्राचा अग्रक्रम लागतो. या सहकार चळवळीच्या यशामध्ये विठ्ठलराव विखे-पाटील, वसंतदादा पाटील, तात्यासाहेब कोरे, राजारामबापू पाटील, पांडुरंग दादासाहेब तथा पी.डी.पाटील इत्यादींचे कार्य महत्त्वाचे आहे. प्रस्तुत शोध निबंधात आदरणीय पी.डी.पाटीलसाहेब यांच्या सहकार चळवळीतील योगदानाचा थोडक्यात आढावा घेण्यात आलेला आहे.

आदरणीय पी.डी.पाटीलसाहेब यांचे पूर्वायुष्य : मा.पी.डी.पाटील यांचा जन्म १ जुलै १९१८ रोजी कराड येथे एका सर्वसामान्य शेतकरी कुटुंबात झाला. वयाच्या पाचव्या वर्षी त्यांच्या आईचे निधन झाले. आईविना त्यांचे बालपण गेले. लहानपणापासूनच ते एक हुशार विद्यार्थी म्हणून प्रसिद्ध होते. कराड येथील टिळक हायस्कूलमध्ये त्यांचे प्राथमिक शिक्षण झाले. पुढे बडोद्याला ते इंटरची परिक्षा पास झाले. घरची आर्थिक स्थिती ओढाताणीची असतानाही पी.डी.साहेबांच्या शिकण्याच्या उर्मीमुळे घरातल्यांनी काही शेतजमीन विकून त्यांना शिक्षणासाठी प्रोत्साहन दिले. अशा अत्यंत प्रतिकूल परिस्थितीवर मात करून अत्यंत चिकाटीने त्यांनी १९४३ मध्ये कोल्हापूर येथून एलएल.बी.ची पदवी घेतली.[1] नंतर कराड येथे त्यांनी आपला वकिलीचा व्यवसाय सुरू केला. अल्पावधीत ते नामांकित वकील म्हणून नावारूपास आले. पुढील काळात समाजसेवेची आवड असणारे पी.डी.पाटील स्नेह्यांच्या आग्रहामुळे १९५२ मध्ये कराड नगरपरिषदेच्या निवडणुकीला उभे राहिले व निवडूनही आले. लगेचच १९५३ मध्ये कराडचे नगराध्यक्ष म्हणून त्यांची निवड झाली.[2] येथे त्यांनी विरोधकांसह सर्वांना बरोबर घेवून एकविचाराने कारभार करून एक नवीन प्रथा पाडली. सभागृहात घेतले जाणारे निर्णय सर्वसंमतीने घेवून राजकारणातही समन्वयाचा यशस्वी प्रयोग केला. अशा प्रकारे प्रशासनात निर्णय घेणारे आदरणीय पी.डी.पाटील हे आधुनिक महाराष्ट्रातील कदाचित पहिलेच राजकारणी असावेत. पुढील काळात त्यांनी आपल्या कर्तृत्वाने कराडला एक सर्व नागरी सुविधा पुरवठा करणारे शहर म्हणून नावलौकिक मिळवून दिला.

प्रितिसंगम योजना : आदरणीय पी.डी.पाटीलसाहेब हे राजकारणात सक्रीय असले तरी त्यांचा मूळचा पिंड हा समाजसेवकाचा होता. कराड शहराबरोबरच आजूबाजूच्या परिसरातील सर्वसामान्य जनतेचा विकास करणे हे त्यांचे ध्येय होते. शेतकऱ्यांच्या विकासाचा ते नेहमी विचार करत असत. स्वतःच्या शिक्षणासाठी शेतजमीन विकावी लागल्याच्या गोष्टीचा त्यांच्या मनावर खोलवर परिणाम झाला होता. त्याकाळात पावसाळा वगळता शेतीच्या पाण्याचा प्रश्न फार गंभीर होता. अशा वेळी पी.डी.पाटीलसाहेब यांच्यासमोर 'वाकाण भाग' नावाच्या शिवारातील शेजारी श्री.दत्तात्रय तथा धनी कुलकर्णी यांनी दोघांत नदीवर इंजिन लावून पाईपने पाणी आणून शेतीच्या बागायतीकरणाची कल्पना मांडली. तेव्हा मा.पी.डी.पाटलांना 'सहकारी पाणी पुरवठा योजनेची' कल्पना सुचली.

आपली परिस्थिती उत्तम आहे, म्हणून आपण शेतीविकास करू. पण गोरगरीब व छोटे शेतकरी तसेच दारिद्र्यात राहतील. त्यांच्यासाठी आपल्याला काहीतरी केले पाहिजे या भावनेने मा.पी.डी.पाटलांनी संपूर्ण शिवारातील शेतकऱ्यांना विश्वासात घेवून प्रितिसंगम सहकारी पाणीपुरवठा मंडळी लि.कराड या संस्थेचा शुभारंभ केला.[3] त्यासाठी काही शासकीय मदत व सभासद शेतकऱ्यांचे पैसे यांच्या साह्याने पैसे उभारले. सदुभाऊ पाटील या तज्ञ इंजिनिअरच्या मदतीने संपूर्ण शिवाराच्या उंच-सखलपणाचा अभ्यास करून कृष्णा नदीकाठी दोन पंपिंग स्टेशन उभारून सर्वांना मुबलक पाणी उपलब्ध करून दिले. या योजनेचे उद्घाटन ना.यशवंतराव चव्हाण यांच्या हस्ते १९६६ मध्ये झाले.[4] मा.पी.डी.साहेबांच्या मार्गदर्शनाखाली लवकरच सर्व सभासद कर्जमुक्त होवून ही एक आदर्श योजना म्हणून जिल्हाभर याचा गवगवा झाला. अशा प्रकारे स्वतःचा विचार करून फक्त आपणच मोठे होण्याऐवजी सर्वसामान्य शेतकऱ्यालाही त्यात सहभागी करवून घेवून त्याचाही विकास करण्याची त्यांची माणुसकीची भूमिका यातून दिसून येते.

सह्याद्री सहकारी साखर कारखाना व आदरणीय पी.डी.पाटीलसाहेब : राष्ट्रीय राजकारणात सक्रिय असणाऱ्या मा.यशवंतराव चव्हाण यांचे कराड परिसराच्या प्रगतीकडे बारकाईने लक्ष असे. कराड परिसरातील शेतकऱ्यांच्या सर्वांगिण विकासासाठी शिरवडे भागात सह्याद्री सहकारी साखर कारखाना उभारण्याचे त्यांनी ठरविले. तसा प्रस्ताव १९६४ मध्ये सरकारकडे पाठविला. तसेच कारखान्यासाठी सरकारी मान्यता मिळाल्यानंतर त्याच्या उभारणीपासून संपूर्ण नियोजन करण्याचे स्वातंत्र्य देवून पहिले चेअरमन म्हणून आदरणीय पी.डी.पाटील यांची निवड केली.[5] मा.पी.डी.पाटीलसाहेबांनीही या कामाला न्याय देण्याचे ठरवून आपले सर्वस्व या कामी झोकून दिले. कारखान्याच्या प्रत्येक इमारतीच्या भागाची

जातीने स्वतःच्या मार्गदर्शनाखाली बांधणी करून घेतली. काही लोकांना त्याच प्रत्यक्ष [illegible] पुढील काळात १२५० मे. टनावरून १०,००० मे. टन प्रतिदिन गाळप क्षमतेचा विस्तार होतानाही तेथे कोणतीही तोडफोड करावी [illegible] विभागाला मुबलक जागा व इमारती असाव्यात एवढा भविष्याचा विचार करून त्यांनी कारखान्याची उभारणी केली. यातून [illegible] कल्पना येते.

सहकारी पाणीपुरवठा संस्थांची उभारणी : साखर कारखान्यासाठी ऊस हे पीक गरजेचे असते. ऊस हे जास्त पाणी लागणारे [illegible] एक ते दीड वर्षाचे पीक आहे. कारखाना कार्यक्षेत्रात त्याकाळात बागायती क्षेत्राचे प्रमाण कमी होते. त्यामुळे प्रथमतः आदरणीय पी.डी.पाटीलसाहेबांनी कारखाना सुरू होण्याच्यावेळी त्याला हक्काचा ऊस असावा या दूरदृष्टीने सात पाणीपुरवठा योजनांची उभारणी करण्याचे ठरविले. [illegible] शेतकऱ्यांच्या भागभांडवलातून सहकारी तत्त्वावर उभ्या केल्या. सन १९७४ साली कारखान्याचा पहिला गळीत हंगाम सुरू होण्यापूर्वी [illegible] या सातही योजना सुरू करून ७५०० एकर क्षेत्र सिंचनाखाली आणले.[6] यामुळे प्रारंभीच्या काळात हवा असणारा ऊस पुरवठा [illegible] उद्योगाला बळकटी आली. पुढील काळात कारखाना कार्यक्षेत्रातील सर्व जमीन बागायती करण्यासाठी अभ्यासपूर्वक कृष्णा व कोयना नद्यांवर [illegible] १६ उपसा जलसिंचन योजना उभ्या केल्या. त्याचपद्धतीने १९७१ ला महाराष्ट्रात पडलेल्या भीषण दुष्काळात बँकेच्या कर्जाचे हप्ते [illegible] बंद पडलेल्या व १९७६ च्या महापूरात नुकसान होवून मोडकळीस आलेल्या ११ जुन्या पाणीपुरवठ्याच्या योजना आदरणीय पी.डी.पाटीलसाहेबांनी कारखान्याच्या ताब्यात घेतल्या. स्वतःच्या देखरेखीखाली अत्यंत काटकसरीने व नियोजनबद्धरीतीने त्यांची पुन्हा उभारणी केली.[7] शेतकऱ्यांच्या [illegible] ऐक्याची भावना वाढीस लावून कराड परिसराचे कृषी औद्योगिकरण पूर्ण केले.

अशा प्रकारे सह्याद्री सहकारी साखर कारखाना पुरस्कृत चौतीस उपसा जलसिंचन योजना राबवून एकूण ३४,००० एकर क्षेत्र ओलिताखाली आणले.[8] तसेच या मोठ्या योजनांचा आणि परिसरातील खाजगी कृषीपंपधारकांना पुरेसा पाणीपुरवठा असावा म्हणून १९७४ मध्ये तत्कालीन पाटबंधारे मंत्री मा.वसंतदादा पाटील यांना निवेदन देवून कृष्णा नदीवर कोणेगाव, भुयाचीवाडी, पेरले-लक्कडवाडा, वेणेगांव व कोयना नदीवर तांबवे, वारूंजी आणि तारळी नदीवर इंदोली, वडगाव शिरगांव, पाली येथे कोल्हापूर पद्धतीच्या बंधाऱ्यांची मागणी केली.[9] पुढे वेळोवेळी शासन दरबारी त्याचा पाठपुरावा करून ही कामे पूर्ण करवून घेतली. तसेच या पाणीपुरवठा योजनांसाठी वीज मंडळाकडून स्वतंत्र फिडर कारखान्याच्या खर्चाने उभे करून वीजेची उपलब्धता केली.[10] यामुळे आजही या योजनांना व्यवस्थित वीज पुरवठा उपलब्ध होतो आहे. अशा प्रकारच्या नियोजनबद्ध पाणीपुरवठा संस्थांच्या उभारणीमुळे सह्याद्री सहकारी साखर कारखान्याला हक्काचा ऊस प्राप्त होवून कारखाना प्रगतीपथावर [illegible] तर शेतकऱ्यांचेही बागायतीकरणामुळे आर्थिक जीवनमान उंचावले. आज जिथे बऱ्याच कारखान्यांना गाळपासाठी ऊस कमी पडल्यामुळे इतरत्र ऊसासाठी धावाधाव करावी लागते. तिथे सह्याद्री सहकारी साखर कारखान्याला मुबलक ऊस कार्यक्षेत्रातच उपलब्ध होतो. याचे संपूर्ण श्रेय आदरणीय पी.डी.पाटीलसाहेब यांच्या नेटक्या नियोजनाला जाते.

सह्याद्री साखर कारखान्याची आर्थिक निती : साखर कारखानदारी हा एक उद्योग, व्यवसाय आहे. यामध्ये शेतकऱ्याचा ऊस आल्यानंतर त्यापासून साखर तयार केली जाते. या साखरेची विक्री करून मिळणाऱ्या रकमेतून कारखान्याचा खर्च वजा करून उरलेली रक्कम शेतकऱ्यांना तीन किंवा चार टप्प्यांत दिली जाई. तत्कालीन महाराष्ट्रात ऊसबिलाची अशीच पद्धत सगळीकडे रूढ होती. ऊस हे साधारणतः वर्षाचे भांडवली पीक आहे. त्याचा उत्पादनखर्चही खूप मोठा आहे. बऱ्याच वेळेला शेतकऱ्यांना त्याच्या गरजेला पैसे नसल्यामुळे बँका किंवा सावकाराचा आश्रय घ्यावा लागे. त्यामुळे तो कर्जाच्या दुष्टचक्रात सापडून त्याच्या प्रगतीला खीळ बसत असे. या परिस्थितीवर खूप विचार करून आदरणीय पी.डी.पाटीलसाहेबांनी एक नामी युक्ती शोधून काढली. ती म्हणजे ऊसाचा पहिला हप्ता हा सभासदाचा ऊस कारखान्यात आला की, एक महिन्याचे आत, दुसरा हप्ता खरीपाला पेरणासाठी म्हणजे जूनच्या अखेरपर्यंत आणि तिसरा हप्ता दिवाळी या सणापूर्वी देण्याची पद्धत सुरु केली. शेतकऱ्याला महत्त्वाच्या क्षणी, नेमक्या गरजेवेळी पैशांची उपलब्धता झाल्यामुळे येथील शेतकरी सावकारी कर्जाच्या विळख्यात अडकला नाही. कारखान्याला प्रत्येक वर्षी सभासदाच्या आलेल्या ऊसाच्या टनेजनुसार ०-२५, २६-५०, ५१-१०० च्या पटीत हिस्से पाडून ठराविक चांगल्या प्रतीची साखर नाममात्र दरात प्रत्येक गावात दिवाळीपूर्वी घरपोहोच देण्याची अनोखी प्रथा पाडली. तसेच सभासदांच्या ठेवीवरील रकमांचे व्याजही दिले जाई.[11] यामुळे गरीबातल्या गरीब सभासदाच्या घरची दिवाळीही गोड झाली. अशा प्रकारे सहकाराच्या माध्यमतून सर्वात खालच्या स्तरातील व्यक्तीच्या हिताचा विचार करणारे आदरणीय पी.डी.पाटीलसाहेब यांचे नेतृत्त्व हे सहकार चळवळीतील शिरोमणी म्हणून गणले जाते.

कारखाना पुरस्कृत पाणीपुरवठा संस्थांच्या कर्जफेडीची अभिनव योजना : पाणीपुरवठ्याच्या योजना, अत्यंत शिस्तबद्धपणे राबविलेला ऊस विकास कार्यक्रम, जात निहाय व हंगाम निहाय ऊस लागण कार्यक्रम, नवनवीन चांगले ऊस बियाणे विकसित करून सभासदांना पुरविणे इत्यादी योजना कारखान्याच्या माध्यमातून राबवून शेतकऱ्यांचे जीवनमान उंचावण्याचा प्रयत्न केला. एवढे करूनही काही सभासद शेतकऱ्यांच्या घरी आलेल्या काही अचानक संकटामुळे म्हणजेच घरातील कर्त्या पुरूषाचा मृत्यु अथवा शारिरीक अपंगत्वामुळे ते पाणीपुरवठा संस्थाचे कर्ज फेडू शकले नव्हते. तेव्हा बँकाच्या नियमानुसार त्यांच्यावर जप्तीची कारवाई करून व सक्तीने कर्जवसुली करण्याऐवजी त्यांनी 'ऊस पीक जोपासना योजना' तयार केली. कारखान्याच्या इरिगेशन व ऊस विकास विभागाच्या माध्यमातून अडचणीत असलेल्या सभासद शेतकऱ्यांना त्याच्या शेतीस

मूलभूत गरजेतील मशागत, बियाणे, खत, यासाठी [illegible] हजार रुपये खर्च करून ऊस पीक लावले. यामधून येणाऱ्या उत्पन्नातून हा खर्च वजा करून फक्त १० हजार रुपये रक्कम ही [illegible] तसा करून उरलेली रक्कम सभासदाला दिली जाई. या बदल्यात शेतकऱ्याने फक्त ऊस पिकाची देखभाल करणे [illegible] सर्व काम इरिगेशन व ऊस शेती विकास विभागामार्फत करणे. असे या योजनेचे स्वरूप होते. या योजनेच्या माध्यमातून अनेक [illegible] कर्जमुक्त झाल्या.[12] अशा प्रकारे आदरणीय पी.डी.पाटीलसाहेबांनी ही योजना राबवून एका बाजूला प्रतिकूल परिस्थितीशी [illegible] सभासद शेतकऱ्याला कर्जमुक्त करून त्याचे समाजातील स्थान उंचावले, तर दुसऱ्या बाजूला सहकारी पाणी पुरवठा संस्थांनी [illegible] करून त्या संस्थांना सक्षम अशा आर्थिक पायावर उभे करण्यात मोलाची भूमिक बजावली. सहकाराच्या माध्यमातून सभासदाच्या [illegible] अशा प्रकारची अभिनव योजना सह्याद्री सहकारी साखर कारखाना वगळता कोठेही राबविली गेलेली दिसत नाही. आदरणीय पी.डी.पाटीलसाहेब यांच्या [illegible] सह्याद्री सहकारी साखर कारखाना महाराष्ट्रातील एक अग्रगण्य साखर कारखाना बनला. त्यांची नेटकी कार्यपद्धती 'सह्याद्री पॅटर्न' म्हणून [illegible] नावारूपाला आली. याची दखल केंद्र शासनाकडून घेतली जावून सन १९८८-८९ सालचा देशपातळीवरील [illegible] उत्तम आर्थिक क्षमता पुरस्कार सह्याद्री सहकारी साखर कारखान्यास दिला गेला.[13] आदरणीय पी.डी.पाटीलसाहेबांच्या सहकार चळवळीतील कार्यांना हा फार मोठा गौरव होता. पुढील काळात ऊसापासून साखरेच्या उत्पादनाबरोबर कंपोस्ट व गांडूळ खत प्रकल्प, इथेनॉल निर्मिती इत्यादी उपपदार्थांची निर्मिती करून सभासदांना जास्तीत जास्त दर देण्याचे प्रयत्न केले गेले.

सह्याद्री सहकारी बँकेची स्थापना : आपल्या देशात शेती या व्यवसायाला कायम स्थैर्य नाही. तरीही आदरणीय पी.डी.पाटीलसाहेबांनी सह्याद्री सहकारी साखर कारखान्याच्या माध्यमातून कराड परिसरातील शेतकऱ्यांचे जीवनमान उंचावण्याचा यशस्वी प्रयत्न केला होता. वाढती महागाई, शेतीसाठी भांडवल, मुलांचे शिक्षण, कुटुंबातील व्यक्तींच्या आजारपणाचा खर्च इत्यादींसाठी शेतकऱ्यांना नेहमीच पैशाची आवश्यकता असते. त्यासाठी त्याला कर्जे काढावी लागत. परंतु शेती या व्यवसायात बाजारपेठेच्या अनिश्चिततेमुळे शाश्वत पैसे मिळविण्याचा मार्ग अतिशय खडतर असतो. म्हणून बँकेतून कर्ज घेताना शेतकऱ्याची पत ही फारच कमी राही. त्यामुळे वेळेवर पैशाची उपलब्धता न झाल्यामुळे त्याचे कधीही भरून न येणारे नुकसान होते. यावर उपाय म्हणून आदरणीय पी.डी.पाटीलसाहेबांनी कराड येथे 'सह्याद्री सहकारी बँकेची' स्थापना १९९५ मध्ये केली.[14] या बँकेत शेतकऱ्यांप्रमाणे सर्वांना खुले सभासदत्व देवून भागातील लोकांना सुलभतेने कर्जपुरवठा उपलब्ध करवून दिला. पुढील काळात कराड परिसरात या बँकेच्या १२ शाखा काढल्या गेल्या. ही बँक जागतिक दर्जाची बनावी यासाठी त्यांनी प्रयत्न केले. योग्य नियोजन व सेवा यामुळे या बँकेला अल्पावधित आय.एस.ओ.९००२ मानांकन हा बँकिंग क्षेत्रातील पुरस्कार २००२ साली मिळाला.[15] आज सर्वसामान्य जनतेला आपली वाटणारी ही बँक कराड परिसराच्या अर्थव्यवस्थेचा कणा बनली आहे. मा.पी.डी.पाटलांच्या या कार्याची स्मृती चिरंतन राहावी यासाठी त्यांच्या मरणोपरान्त या सह्याद्री बँकेचे नामकरण 'आदरणीय पी.डी.पाटीलसाहेब सहकारी बँक' असे १३ जानेवारी, २०१० साली केले गेले.[16] त्यांच्या सहकार चळवळीतील कार्याला उत्स्फुर्तपणे जनतेने दिलेली ही पावतीच आहे.

समारोप : आपल्या कर्तृत्वाच्या जोरावर सलग ४२ वर्षे कराड शहराचे नगराध्यक्षपद भूषविताना आदरणीय पी.डी.पाटीलसाहेबांनी कराडला राज्य आणि देशातील एक दर्जेदार शहर म्हणून नावलौकिक मिळवून देण्यात महत्वाची भूमिका बजावित असताना सहकार चळवळीतही आपला ठसा उमटविला आहे. सहकारी पाणीपुरवठा संस्थांच्या माध्यमातून येथील शेतीचे बागायतीकरण करून कृषी क्षेत्रात क्रांती घडवून आणली. तर सह्याद्री सहकारी साखर कारखान्याचे नेटके नियोजन करून त्याला देशातील एक अग्रगण्य कारखाना बनविले. 'सह्याद्री पॅटर्न' म्हणून तो देशभर नावारूपाला आणला. कारखान्याचे उत्तम आर्थिक नियोजन करून सभासदांना जास्तीत जास्त दर देण्याचे प्रयत्न केले. कारखान्याच्या माध्यमातून एक अभिनव योजना राबवून कर्जाच्या गर्तेत अडकलेल्या दुर्बल सभासदांची कर्जमुक्ती घडवून आणली. तसेच सह्याद्री बँकेची स्थापना करून परिसरातील सर्वसामान्य जनतेची आर्थिक पत उंचावण्यास हातभार लावला. अशा प्रकारे आदरणीय पी.डी.पाटीलसाहेबांनी सहकाराच्या माध्यमातून शेकडो लोकांना मदतीचा हात दिला. त्या आधारावर ते स्वतःच्या पायावर खंबीरपणे उभे राहिले. आज सहकारात काही वाईट व स्वार्थी प्रवृत्ती शिरल्यामुळे सहकार चळवळीला अनेक धक्के बसत आहेत. तो मोडकळीस आलेला आहे. सहकार चळवळीमुळे महाराष्ट्राचा आर्थिक कायापालट घडून आलेला आहे म्हणून ही सहकार चळवळ चांगल्या रीतीने चालणे महाराष्ट्राच्या हिताचे आहे. आदरणीय पी.डी.पाटीलसाहेबांचे कार्य या चळवळीच्या प्रगतीसाठी नेहमीच मार्गदर्शक ठरले आहे, ठरणार आहे.

संदर्भ

१. डिसूझा अ.रे.(प्रमुख संपादक), आदरणीय पी.डी.पाटील स्मृतिग्रंथ 'सेतू', प्रकाशक आ.पी.डी.पाटील स्मारक समिती, कराड, प्रथम आवृत्ती, १७ सप्टेंबर, २००९, लेख-नगराध्यक्षःपी.डी.पाटीलसाहेब, लेखक डॉ.ए.एम.तथा बाळासाहेब देशपांडे, पृ. ३९.
२. प्रभुणे रा.गो.(संपा.), कराड सर्वांगीण विकासाचे दर्शन(सन १९५४-१९९६), प्रकाशक आदरणीय पी.डी.पाटील गौरव प्रतिष्ठान कराड, १ जुलै, २००४, पृ. ७.
३. डिसूझा अ.रे.(प्रमुख संपादक), उपरोक्त, लेख-शिवाराचा धनी, लेखक-श्री.भास्कर दत्तात्रेय कुलकर्णी, पृ.११८.

४. भोसले विकास(संपा.), सह्याद्रीचा पाठीराखा, लेख-आमच्या शिवाराचे साहेब, लेखक-राजेंद्र माने, पूर्वा प्रकाशन, कराड, नोव्हें.२०१२, पृ.२००.
५. वार्षिक अहवाल सह्याद्री सहकारी साखर कारखना, लि. यशवंतनगर, कराड, अंक १ ला, सन १९६९-७०, पृ.०५.
६. वार्षिक अहवाल, सह्याद्री सहकारी साखर कारखाना लि. यशवंतनगर, कराड, अंक ६ वा सन १९७५-७६, पृ.०४
७. डिसूझा अ.रे.(प्रमुख संपादक), उपरोक्त, लेखक-वामनराव साळुंखे, लेख ३४,००० एकर बागायतीकरणाचा भगीरथ प्रयत्न,
८. कित्ता, पृ. १०९
९. आदरणीय स्व.पी.डी.पाटीलसाहेब स्मृती विशेषांक, वेणूताई चव्हाण कॉलेजचा ३८ वा वार्षिक अंक, सन २००८-०९,
१०. भोसले विकास (संपा.), उपरोक्त, लेख-सह्याद्रीचे भगीरथ पी.डी.पाटीलसाहेब, लेखक आर.जी.तांबे, पृ.१६१.
११. वार्षिक अहवाल, सह्याद्री सहकारी साखर कारखाना लि. यशवंतनगर, कराड, अंक २४ वा, सन १९९३-९४, पृ.६.
१२. भोसले विकास (संपा.), उपरोक्त, लेख-सह्याद्रीचे भगीरथ पी.डी.पाटीलसाहेब, लेखक आर.जी.तांबे, पृ. १६३.
१३. वार्षिक अहवाल, सह्याद्री सहकारी साखर कारखाना लि. यशवंतनगर, कराड, अंक २० वा, सन १९८९-९०, पृ. १७
१४. वार्षिक अहवाल, सह्याद्री सहकारी बँक लि. कराड, अंक १ ला, सन १९९५-९६, पृ.३.
१५. वार्षिक अहवाल, सह्याद्री सहकारी बँक लि. कराड, अंक ८ वा, सन २००२-०३, पृ.७.
१६. रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडियाचे सह्याद्री सहकारी बँकेला नाव बदलाचे आलेले पत्र, दि. १३ जानेवारी, २०१०.

संशोधन ISSN 2278-5914

४३.स्वातंत्र्यपूर्व का

प्रास्ताविक – वाई शहर हे केवळ राजकीय,
होते. प्राचीन काळापासून वाई शहरास शैक्षणिक
येतो. तर आधुनिक कालखंडात वाई शहर हे शैक्ष
संस्थानी कार्य केले आहे. त्यातून वाई शहराचा
भारतास स्वातंत्र्य मिळेपर्यंत वाई शहराचा शैक्षणिक

प्राचीन काळातील वाईतील शैक्षणिक
डोंगरात बौद्धकालीन लेण्या(गुहा) सापडतात.
धार्मिक शिक्षण दिले जात होते. वैदिक काळात

मध्ययुगीन काळातील वाईतील शैक्षणिक
मध्यात सरदार रास्ते यांनी वाईची सुधारणा
ब्राह्मणांनी वेदांचे शिक्षण पुढे चालविले. वाई

या ब्राह्मण लोकांच्या वस्तीमुळे वाई हे
वेदशास्त्रे आणि संगीत यांचे अध्ययन केलेले
दिसणारे गाव कृष्णा नदीच्या काठावर ज्ञानसंपन्न

आधुनिक काळातील वाईतील शैक्षणि

संस्कृत पाठशाळा : मध्ययुगापासून वाई
ग.जोशी, श्री.दत्तात्रय जोशी(मेणवलीकर), श्री.
बाळशास्त्री डेंगेवेकर, श्री.प्रज्ञानंद सरस्वती व श्री
बनले होते. या विद्वान मंडळीच्या स्वतंत्र
वाईमध्ये वेदविद्या शिकविण्याचा प्रयत्न

वाईत थिटे, चित्राव व पिटके ही ब्राह्मण
बत्रह्मणांच्या पाठशाळा निर्माण झाल्या. कारण
कराड, सातारा व पुणे येथून विद्यार्थी वाईमध्ये

१९ व्या शतकाच्या अखेरीस व २० व्या
घरी रास्त्यांच्या वाड्याजवळ भरणारी पाठशा
गुरू असून त्यांची पाठशाळा वैदिकांमध्ये प्रसि
व संस्कृत कवी होते. त्यांची पाठशाळा त्यांच्या
न्यायशास्त्र किंवा तर्कशास्त्र यांचे गुरू होते
यजुर्वेद(आपस्तंब) पाठशाळा आणि श्री.कृष्ण
आहेत. या पाठशाळा मुख्यतः गुरूकुल पद्ध
संस्कृत विद्यावंतांच्या घरातच भरत असत.

प्राज्ञपाठशाळा :– वाईतील वरील
प्राज्ञपाठशाळा अजून टिकून आहे. ही पाठ
अध्यक्षतेखाली मंडळ तयार केले गेले. या
फार मोठे योगदान दिले आहे.

संशोधन ISSN 2278-5914